

УДК 349.2

Боднарук М. І.,
кандидат медичних наук, доцент кафедри цивільного права ЧНУ,
голова профспілкового комітету працівників

ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Статтю присвячено науковому дослідженню понятійного апарату соціального страхування в сучасних умовах. Проведено ґрунтовний науковий аналіз наукової юридичної літератури, на основі чого надано авторське визначення терміну «соціальне страхування».

Ключові слова: соціальне, соціальне страхування, страхування, соціальна допомога.

Зважаючи на сьогоднішній стан економічних, політичних, соціальних та культурних умов, нагальної уваги потребує система соціального захисту усіх економічно активних громадян. Встановлення належної системи соціального захисту сприятиме підвищенню стандартів рівня життя у нашій країні, його наближенню до європейських. Беззаперечно, надзвичайно важлива роль при реформуванні повинна відводитися зміцненню системи управління соціальними ризиками.

Значення соціального страхування важко переоцінити, адже саме завдяки вдалій його організації можливе ліквідування багатьох прогалин у вітчизняній економіці. За цих умов, вагомим питанням постає з'ясування понятійного апарату соціального страхування. Дана проблематика становить не лише науковий інтерес, але й доцільність у практичній діяльності відповідної сфери.

Проблемні питання поняття соціального страхування досліджували у своїх працях такі вчені, як Н. Б. Болотіна, В. О. Безугла, Н. М. Внукова, В. В. Гвозденко, В. В. Жернаков, Д. М. Загірняк, Т. О. Кир`язова, А. М. Колосок, В. Й. Плиса, В. І. Прокопенко, Г. С. Симоненко, Л. П. Шаповал та ін. Не применшуючи наукові доробки вчених, багато аспектів щодо поняття соціального страхування й досі залишаються малодослідженими.

Метою статті є проведення ґрунтовного наукового аналізу поняття «соціальне страхування». Задля досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання: з'ясувати сутність та значення поняття «страхування»; обґрунтувати зміст «соціальне страхування»; зважаючи на наукові дослідження наукової юридичної літератури дати авторське визначення терміну «соціальне страхування».

Тлумачний словник української мови визначає поняття «страхування» як «уберігати кого-небудь, що-небудь від чогось небажаного, неприємного» [1, с. 757]. Отже, словник вказує на страхування як процес запобігання чомусь непотрібному та шкідливому для когось або чогось.

Звернувшись до енциклопедичного словника «Економіка і страхування»,

можна побачити, що поняття «страхування» визначено як економічну категорію, сукупність форм та методів формування цільових грошових фондів і їх використання з метою відшкодування тих збитків, що були завдані різними небажаними подіями (страховими випадками), а також з метою надання допомоги громадянам та (чи) їх сім'ям внаслідок настання певних подій у процесі їх життєдіяльності (дожиття, травми, інвалідності), і як форму забезпечення зобов'язань у господарському та цивільноправовому обігу, що реалізується завдяки системі фінансової компенсації на випадок несприятливих обставин в обмін на переважно регулярну сплату невеликих грошових сум (страхових премій), які формують страховий фонд, що включається уповноваженою на те особою (страховиком) у прибуткові активи [2, с. 22]. На доповнення цьому, варто зауважити, що така цілеспрямована господарська діяльність страховика здійснюється саме у формі фінансового посередництва, що базується на глибоких знаннях вірогідності настання певного страхового випадку.

У словнику страховика зазначається, що поняття «страхування» уособлює створення за рахунок грошових засобів підприємств, організацій, громадян спеціальних резервних фондів (страхових резервів), що призначені для відшкодування збитків, втрат, що викликані несприятливими подіями, нещасними випадками [3, с. 190]. З даного визначення ми бачимо певний зв'язок між наступними елементами: 1) суб'єкт – юридична або фізична особа; 2) дія – виділення коштів; 3) мета – відшкодування збитків і втрат, які настали у результаті несприятливих подій.

Законодавче визначення терміну «страхування» міститься в Законі України «Про страхування» як вид цивільно-правових відносин стосовно захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів (ст.1) [4]. Таким чином, законодавець прямо вказує на цивільно-правову природу правовідносин, які пов'язані із страхуванням. Сутність таких правовідносин полягає у наданні захисту фізичним і юридичним особам за умови настання конкретних страхових випадків, які чітко передбачені договором чи законодавством. З усього вищесказаного можемо констатувати, що страхуванню (яке згідно із вказаним нормативноправовим актом не поширюється на соціальне страхування) притаманний диспозитивний характер – можливість змінення умов домовленості, встановленої у договорі сторонами.

На підставі цього, можна резюмувати, що страхування є позитивним соціально-економічним явищем у суспільстві, оскільки сприяє розвитку матеріального становища громадян за настання складних випадків. Більше

того, процеси, які мають зв'язок із страхуванням, підвищують рівень економіки країни.

Науковці В.Д. Базилевич та К.С. Базилевич переконані, що страхування

– це спосіб захисту майнових інтересів громадян в умовах ринкової економіки. Вони запевняють, що потреба страхового захисту має декілька аспектів, а саме – природний, соціальний, економічний, юридичний, міжнародний [5, с. 31]. Безумовно, захист майнових інтересів громадян є глобальним явищем, яке охоплює максимально можливі життєві процеси і ми переконані, що у зв'язку з цим потрібно доповнити ще культурний, політичний та історичний аспекти до вищевказаних. Отже, страхування розглядається і як один із фундаментальних чинників, що впливає на становлення ефективної економіки в Україні.

Сутність страхування проявляється у тому, що воно сприяє оптимізації ресурсів, що спрямовані на організацію та розвиток економічної безпеки. Страхування дозволяє досягти раціональної структури коштів, що спрямовуються на запобігання втрат від стихії або впливу інших чинників, що перешкоджають функціонуванню певної особи [6, с. 7-8]. Тому, страхування забезпечує взаємодію економічних процесів, які покликані відновлювати економічну безпеку юридичної або фізичної особи, яка була порушена при настанні страхових випадків. Таким чином, правовідносини у сфері страхування є суто матеріальними і відображаються за допомогою внесення коштів задля забезпечення виплати конкретної суми грошей за умови завдання їм матеріальних втрат у разі настання страхових випадків.

З позиції фінансового права, страхування – це сукупність фінансово-правових норм, що регулюють відносини з формування цільових фондів грошових коштів, які спрямовані на відшкодування збитків, завданих внаслідок реалізації певних страхових ризиків (природного, техногенного, соціального та іншого характеру), передбачених законом й (або) договором, шляхом розкладки суми збитків між учасниками формування цих фондів [7, с. 9-10]. Слід відмітити, що задля забезпечення продуктивного страхування створюються цільові фонди, в які особи вносять свої внески. Дані фонди періодично та регулярно наповнюються коштами, які дають особі для ствердження економічної безпеки, яка може похитнутися в майбутньому за настання ситуацій, які передбачені договором. Згодом, у процесі життєдіяльності суспільства, коли виникають випадки (передбачені договором чи законом), які призводять до негативних наслідків матеріального стану в окремих осіб, то відповідно з таких фондів виділяються кошти на покриття завданих їм матеріальних збитків і втрат.

Загальний інтерес суспільства проявляється в акумуляції коштів, які вносяться за страхування (тобто оборот грошей на користь економіки держави), а індивідуальний інтерес окремого громадянина полягає у гарантуванні йому виплат за настання страхових випадків у розмірі, встановленому договором.

Підводячи підсумки з усього вищевказаного, вважаємо, що під страхуванням доцільно розуміти систему економічних відносин і сукупність фінансово-правових норм, які спрямовані на забезпечення економічної безпеки у разі настання страхових ризиків, передбачених законом та (чи) договором, шляхом виділення коштів із цільових фондів, які періодично формуються внесками фізичних і юридичних осіб.

Соціальне страхування є надзвичайно важливою складовою частиною соціального захисту населення, центром якого є людина і її потреби, а якість їх задоволення впливає на соціально-економічний розвиток держави [8, с. 16].

У науковій літературі зауважується, що соціальне – це сукупність тих або інших якостей та особливостей соціальних відносин, що інтегрована індивідом чи спільнотами у процесі спільної діяльності (взаємодії) в конкретних умовах, яка виявляється в їх ставленні: 1) один до одного; 2) до свого місця у суспільстві; 3) до явищ і процесів суспільного життя [9, с. 9]. Кожна система суспільних відносин (економічних, політичних чи будь-яких інших) виявляє відношення людей один до одного і до суспільства, у зв'язку з чим, має яскраво виражений соціальний аспект [10, с. 261]. Цікавою є позиція вченої О. М. Волкової, котра зазначає, що поняття «соціальне» зводиться до такого: 1) це завжди взаємодія; 2) наявність щонайменше двох суб'єктів, між якими існує дана взаємодія; 3) результатом взаємодії є соціальне благо – таке, що стосується усіх (цілого суспільства), а не окремих індивідів [11, с. 39].

Широкий підхід до визначення сутності соціального полягає у тому, що соціальними вважаються відносини, у яких бере участь особистість. Зокрема, термін «соціальне» пов'язують із способом життєдіяльності, конкретною діяльністю, певною дією, видом суспільних відносин, суспільною та індивідуальною свідомістю, якимось знанням тощо. Важливо зазначити і те, що у багатьох наукових працях «соціальне» постає як, насамперед, відношення людини до людини. І, при цьому, такому відношенню властива людяність [12, с. 73]. Таким чином, звести вищесказане можна до того, що існування соціального невід'ємне від людей, від усіх процесів їх діяльності, закономірностей розвитку, розвитку відносин, в яких бере участь людство. Звідси випливає, що значення має загальне благо, а не окреме і людина представляється як представник не особистісної користі, а універсальної, яка повинна приносити користь суспільству в цілому.

Більше того, соціальне страхування проявляється у тому, що держава акцентує увагу на соціальних потребах людини і здійснює необхідні дії для їх задоволення. Завдяки системі соціального страхування суспільство забезпечує захист трудящих та їхнім сім'ям від можливого зубожіння у зв'язку з неможливістю отримання заробітку.

І.О. Гуменюк визначає соціальне страхування як провідну організаційно-правову форму соціального забезпечення, що гарантує особам право на соціальне забезпечення, а також профілактику соціального (страхового ризику) за рахунок страхових коштів [13, с. 17]. Все ж, ми переконані, що соціальне страхування є складовою соціального захисту в цілому як ширшого поняття, а не виключно соціального забезпечення як вузького. Такої ж позиції дотримуються Г. В. Григораш, Т. Ф. Григораш, В. Я. Олійник та Т. І. Субачов, які стверджують, що соціальне страхування є формою соціального захисту економічно активного населення від різних ризиків, що пов'язані із втратою роботи, працездатності та доходів, на основі колективної солідарності щодо відшкодування втрати [14, с. 18].

С. В. Жадан переконаний, що зміст поняття «соціальне страхування» зазнавав змін у різні історичні етапи, проте в сучасному його розумінні таке поняття у більшій мірі відповідає визначенню, що було сформульовано ще у період становлення соціального страхування. У даному контексті, автор звертає увагу на те, що ключовою складовою змісту даного поняття є страховий характер формування коштів соціального страхування [15, с. 16-17]. Не можемо цілком підтримати позицію автора, адже, на нашу думку, ключовою складовою змісту поняття «соціальне страхування» є саме забезпечення соціального захисту тих працівників, з якими стався соціальний ризик.

Ю. С. Конопліна, у свою чергу, дотримується позиції, що соціальне страхування є системою відносин, яка передбачає надання громадянам страхового захисту у випадку втрати можливості працювати чи настання хвороби [16, с. 20-21]. Базуючись на зазначених положеннях, можна резюмувати, що держава, визнаючи людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, а також недоторканність і безпеку (в тому числі економічну) за найвищу соціальну цінність, покликана захищати соціально їх у разі неможливості виконання трудової функції (або навіть можливості невиконання трудової функції, так як у старості особа може отримувати пенсії) або настання хвороби.

Вважаємо, що доволі повним і чітким визначенням поняття «соціальне страхування» є його тлумачення як сукупності усіх форм та видів страхування, що мають на меті забезпечення широких мас населення у разі настання різноманітних соціальних ризиків [17, с. 22]. Слід внести невелику поправку у таку позицію і натомість застосуванню терміна «широкі маси населення» вживати лише ті категорії осіб, що мають прямий або непрямий зв'язок із трудовою діяльністю.

Соціальне страхування як соціальна система ставить за мету визначення, а також утворення загальнонаціональних пріоритетів та механізмів реалізації законодавчо закріплених соціальних, правових й економічних прав та свобод, соціальних гарантій громадян, і формування органів управління всіх рівнів, інститутів і соціальних служб, що забезпечують певний рівень соціального захисту населення від дестабілізуючих чинників (інфляція, безробіття, падіння виробництва тощо), досягнення соціально припустимого рівня життя населення [18, с. 122]. Це вказує на високий рівень розвитку соціальної політики держави, її орієнтованість на інтереси громадян, їх соціальні права та свободи. Держава забезпечує максимально можливі умови для забезпечення належного рівня життя громадян у разі настання соціального ризику.

Отже, соціальне страхування забезпечує як соціальну, так і економічну безпеку громадян у разі виникнення нестабільної ситуації (виникнення страхового ризику у той чи інший період життя).

Виходячи з усього вищесказаного, під соціальним страхуванням необхідно розуміти складну систему соціально-економічних відносин, за яких формуються фонди грошових коштів для забезпечення належних соціальних умов для економічно активних осіб у зв'язку з настанням соціальних ризиків, передбачених законодавством, шляхом здійснення виплат на основі колективної солідарності з

метою забезпечення механізмів реалізації їх соціальних прав та гарантій.

Література:

1. Словник української мови. Том 9. – К.: Видавництво «Наукова думка», 1978. – 916 с.
2. Ефимов С.Л. Пул страхової [Текст] / С.Л. Ефимов // Енциклопедический словарь. Экономика и страхование. — М.: Церих-ПЕЛ, 1996. — 528 с.
3. Словарь страховика / Ефимов С.Л., Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А., Ратновский А.А. М.: ОАО «НПО» Издательство «Экономика», 2000. – 322 с.
4. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996 р. № 18. – ст. 78.
5. Базилевич В.Д. Страхова справа [Текст] / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич // 2-ге вид., пере-роб. і доп. — К.: Знання, 2002. — 203 с.
6. Страхування: теорія та практика: Навчально-методичний посібник / Внукова Н. М., Успенко В. І., Временко Л. В. та ін.; За загальною редакцією проф. Внукової Н. М. – Харків: Бурун Книга, 2004. – 376 с.
7. Юрах В. М. Фінансово-правові засади страхування в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В.М. Юрах ; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2008. — 19 с.
8. Юрій С. І., Шаварина М. П., Шаманська Н. В. Соціальне страхування: Підручник. – К.: Кондор. – 2004. – 464 с.
9. Кузьменко Т. М. Соціологія. Навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2010. – 320 с.
10. Козловець Є. А. Соціологія: словник термінів і понять / Є. А. Козловець, Є. А. Біленький. – К.: Кондор. – 2006. – 372 с.
11. Волкова О. М. Соціальні права особи: поняття, сутність, особливості / О.М. Волкова // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 39-43.
12. Сутність соціальної роботи // Андрущенко В. П., Астахова В. І., Бех В. П. Соціальна робота: навчальний посібник. — Книга 2. — К., 2002. – 428 с.
13. Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / І.О. Гуменюк ; Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2001. — 19 с.
14. Григораш Г. В., Григораш Т. Ф., Олійник В. Я., Субачов І. Т. Системи соціального страхування зарубіжних країн. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 144 с.
15. Жадан С. В. Організаційно-правові засади управління державним соціальним страхуванням: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С.В. Жадан ; Ін-т законодавства ВР України. — К., 2008. — 20 с.
16. Конопліна Ю. С. Соціальне страхування: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 224 с.
17. Внукова Н. М., Кузьминчук Н. В. Соціальне страхування: Кредитномодульний курс. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 412 с.

18. Короткий соціально-психологічний словник (для працівників служби зайнятості) / Укл. В.В. Синявський. – К., 1999. – 144 с.

Боднарук Н. И. Понятие социального страхования в современных условиях

Статья посвящена научному исследованию понятийного аппарата социального страхования в современных условиях. Проведен обстоятельный научный анализ научной юридической литературы, на основе чего предоставлено авторское определение термина «социальное страхование».

Ключевые слова: социальное, социальное страхование, страхование, социальная помощь.

Bodnaruk M. I. Concept of social insurance in modern conditions

The article is devoted to scientific research of the conceptual apparatus of social insurance in the modern conditions. Conducted a thorough scientific analysis of the scientific legal literature, provided the basis on which given the author's definition of the term «social insurance».

Keywords: social, social insurance, insurance, social assistance.